

זכר לנשמת סבתי
פרומה בת ר' חיים ברזל ז"ל

עדן הכהן

עיון בסיפורם של יוסי בן יועזר איש צרדה ויקים איש צרורות (בראשית רבה סה, כב)

א

סיפורם של יקים איש צרורות ושל דודו, יוסי בן יועזר איש צרדה, הנו מן הסיפורים המפותחים ביותר במדרש בראשית רבה.¹ שתי דמויות מרשימות ניצבות במרכזו של הסיפור: האחת היא דמותו של גדול הדור יוסי בן יועזר, המתגלה כבעל אישיות מוצקה ורבת עצמה, שחוסנה עומד לה גם אל מול מוחשיותו של מר המוות. מנהיג האומה איש התורה מחזיק בעוז באמונתו ובערכיו, והללו אינם מתערערים מחמת גידופיהם ולעגם של בוגדי ישראל. הדמות האחרת היא דמותו של יקים איש צרורות, מבוגדי ישראל, שלא היסס להשתמש בכוח השלטון שהוענק לו בידי אדוניו הנכריים אף כנגד דודו. במהלך הסיפור חל באישיותו מהפך קיצוני, והוא נעשה לאדם שתחושת ייאוש תהומי וצורך עז לכפרה מניעים אותו להתאבדות יוצאת דופן באכזריותה.

עיון ראשוני בסיפור איננו חושף מניע ברור לשינוי הדרמטי בדמותו של יקים, ולכאורה הוא משולל היגיון. מאמר זה מבקש לעמוד על פשר אותה תפנית עזה שהתחוללה בתודעתו של יקים איש צרורות.

ב

מעשה יקים איש צרורות מותיר בקוראו רושם עז ביותר. עצמתו של הזעזוע שחונֵה הקורא נובעת בראש ובראשונה מן הדרך המחרידה שבה שולח יקים יד בנפשו ומן התפנית הדרמטית בעלילת הסיפור, אך היא גם תולדה של שלמותו המבנית של הסיפור ושל תחושת הקורא כי תפיסת עולם עמוקה גלומה בו.

¹ יסודו של מאמר זה בעבודה שהוגשה לפרופ' יונה פרנקל במסגרת לימודי בשיעוריו. אני מודה לו על הערותיו המחכימות. תודה גם לד"ר יוחנן ברויאר על ליבון היבטיו הלשוניים של המאמר.

² בראשית רבה סה, כב (מהד' תיאודור אלבק, עמ' 740-742); מדרש תהלים מזמור יא, ז (מהד' בובר, נב ע"ב); מדרש הגדול בראשית כז, כז (מהד' מרגליות, עמ' תעז); ילקוט שמעוני תולדות רמז קטו (מהד' הימן, עמ' 553-554).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ראשית אציג את הסיפור כפי שהוא מופיע במדרש בראשית רבה.² נוסח היסוד שבו עשיתי שימוש הוא כתב יד וטיקן 30.³

יקים איש צרורות היה בן אחותו של יוסי בן יעזר איש צרדה
והוה רכיב סוסיה
אזיל קומי שריתה
אזל למיצלבה

5 אמי' לה חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך
אמי' ליה אם כן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו
אמי' לו ועשה אדם רצונו יתר מימך
אמי' לו אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו

נכנס בו הדבר כריסה שלחכינה
10 הלך וקיים בו ארבע מיתות בית דין
סקילה שריפה הרג וחנק
מה עשה
הביא קורה ונעצה בארץ וקשר בה ניניה
והקיפה גדר

15 ועשה מדורה לפנים
ונעץ את החרב באמצע
ניתלה בקורה נפסקה ניניה ונחנק
קידמתו החרב
ונהפך עליו גדר
20 ונשרף

נתנמנס יוסה איש צרדה
ראה מיטתו פורחת באוור העולם
אי' אין שעה קלה
קדמני זה לגן עדן

* תרגום: 2 והיה רוכב על סוסו 3 הולך לפני הקורה 4 הולך לצולבו 5 אמר לו ראה סוסי שהרכיבני עליו אדוני וראה סוסך שהרכיבך אדונך עליו 9... כארס של נחש 13... וקשר בה חבל.

² הסיפור מובא במדרש בראשית רבה בצד סיפורו של יוסף משיתא (על סיפור זה ראה: "פרנקל, עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה, תל אביב תשמ"א, עמ' 138-141), ושניהם משמשים דוגמה ליבוגדי ישראל. המדרש עוסק בפסוק 'יורח את ריח בגדיו' (בראשית כ"ז, כז), ובדרך לימוד של 'אל תקרי' דורש כי יצחק 'הריח' את ריח בוגדיו לעתיד של יעקב, שאף הם עתידים לשוב בלב שלם לפני קונם.

³ מדרש בראשית רבה - כתב יד וטיקן 30, ירושלים תשל"א, דף 110 ע"א-ע"ב. וראה להלן, הערה 7.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

סיפורו של יקים איש צרורות מורכב באופן ברור מארבע תמונות:

1. הדרך אל בית הצליבה (שורות 1-4)
 2. דו-שיח בין יוסי בן יועזר ובין יקים (שורות 5-8)
 3. יקים מקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין (שורות 9-20)
 4. בגנזי מרומים (שורות 21-24)
- נסקור בעיון כל אחת מן התמונות, ואחר נעמוד על הקשרים המורכבים והמתוחכמים שביניהן.

ג

התמונה הראשונה מספקת לכאורה רק רקע להתרחשויות האמיתיות שבהמשך הסיפור. עיון ראשוני בסיפור אף מעלה על הדעת שאין היא אלא אתנחתא בין שני אירועים סוערים - בין משפטו של יוסי בן יועזר,⁴ שמשפר האגדה בחר שלא להתמקד בו, ובין הוצאתו של יוסי בן יועזר להורג, שאף בה, כמתברר בהמשך, אין המספר עוסק. ברם, בעל הסיפור השכיל בפסקה זו להמחיש במילים ספורות את עומק התהום הפעורה בין הדוד, התלמיד החכם גדול הדור, ובין האחין, מבוגדי ישראל.

המשפט הפותח את הסיפור מציג את שני הגיבורים ונוטע בנו ציפיות מסוימות. מכאן ואילך ייוחד כל משפט בתמונה לתיאור פעולותיה של אחת הדמויות, ויפרו כל הציפיות שנוצרו במשפט הראשון.

יקים יוסי	{	- יקים איש צרורות היה בן אחותו של יוסי בן יועזר איש צרדה
		- והווה רכיב סוסיה
יקים	-	אזיל קומי שריתא
יוסי	-	אזל למיצלבה

למקרא המשפט הראשון מניחים אנו כי בן אחותו של יוסי בן יועזר יהיה תלמיד חכם נאמן למורשתו, הרוחש יראת כבוד לשאר בשרו נשיא ישראל; למצער ניתן לצפות שיכאב עם עמו את גורל דודו הנערץ. אך בהמשך מתחוויר לנו כי יקים רוכב לו על סוסו באדישות,⁵

⁴ על אודות יוסי בן יועזר ראה: א' הימן, 'יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים', תולדות תנאים ואמוראים, ב, ירושלים תשמ"ז, עמ' 729-731.

⁵ ניסיונות לא מעטים נעשו לזהות את יקים ואת טיב ייחוסו ליוסי בן יועזר. במדרש בראשית רבה ובמדרש הגדול יקים הוא בן אחותו של יוסי בן יועזר, בעוד שבמדרש תהלים (מהד' בובר) יקים הוא 'בן אשתו' של יוסי בן יועזר. למרבה הפלא, לגרסה זו תמיכה מסוימת (ואולי מקור?) מן התלמוד הבבלי (בבא בתרא קלג, ע"ב), המספר כי 'יוסף בן יועזר היה לו בן שלא היה נוהג כשורה'. וראה עוד לעניין: ש' ליברמן (מהדיר), דברים רבה, ירושלים תשל"ד,³ עמ' 21-22, הערה 10; הנ"ל, יונית ויונות בארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ד,² עמ' 126. בין כך ובין כך, ברור כי מסורת הייתה בידי חכמים שליוסי בן יועזר

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בעוד דודו מדדה לפני הקורה עליה ייתלה או ייצלב.⁶ המשפט האחרון בתמונה מציג בפני הקורא את המציאות המרה במלוא חריפותה: יקים רוכב על סוסו בהירות סמוך לדודו הגורר את הקורה, מחמת שהוא עצמו עומד להוציאו להורג. האחיין המתפקד הוא הוא תלינו של דודו הישיש 'איש האשכולות'.⁷ עלינו גם לתת לב לכך שהתמונה הקשה נחתמת במשפט המתמקד ביקים: הוא הריבון, הוא חורץ הגורלות, הוא המכריע את כוח הנהגתו התורנית של דודו באמצעות תוקף השלטון שמסרו בידיו אדוניו הנכריים.

היה קרוב משפחה שנטה מדרך הישר, ומבחינתנו מידת קרבתו המדויקת ליוסי איננה מעלה ואיננה מורידה. ההיסטוריונים היהודים במפנה המאה שעסקו בדברי ימי ישראל בתקופת הבית השני (ראה, דרך משל, צ' גרץ, דברי ימי ישראל, א, ורשה תרנ"א, עמ' 371-372; א"ה וייס, דור דור ודורשיו, א, וילנא תרס"ד, עמ' 100-101) ניסו לזהות את יקים עם אלקימוס, הכוהן הגדול המתייוון שהרג שישים מחסידי ה' (מקבים א ז', טז), אך דומה כי לסברתם בעיקר נופך אגדי. מכל מקום גם לשאלה זו אין השלכה ישירה על הסיפור המדרשי שאנו דנים בו כמות שהוא לפנינו, מבלי שננסה לעמוד על האמת ההיסטורית הגלומה בו. לעניין רכיבתו של יקים איש צרורות על סוס ראה: מ' בר, רכיבה על סוסים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, קתדרה 60 (תמוז תשנ"א), עמ' 17-35.

ייתכן שהצליבה עליה מדובר כאן היא תלייה גרידה. בין כך ובין כך, אין זו דרך מקובלת להוצאה להורג בדיני ישראל. לעניין זה ראה: ח"ה כהן, משפטו ומותו של ישו הנוצרי, תל-אביב 1968, עמ' 132-158; ש"ז הבלין, יתרוגוס ספר רות - יתרוגוס של הדיוטות, סידרא ב (תשמ"ו), עמ' 28-34, ובמראי המקומות שם, הערה 16.

כך ניתן להבין את האירוע על פי גרסת כתב יד וטיקן 30: "אזל למיצלבה", היינו, "הולך לצולבו". גרסת כתב יד לונדון וכתב יד וטיקן 60: "אזל למצטלבה", היינו, "הולך להיצלב", ולפי זה נושא המשפט הוא יוסי בן יעזר. לגרסה זו הלשון קשה, שהרי לא ברור מדוע המשפט "אזל קומיה שריתה אזל למצטלבה", המדבר רק ביוסי בן יעזר, זוקק שני פעלים ("אזל... אזל..."). לעניין עדיפותו של כתב יד וטיקן 30 של מדרש בראשית רבה על פני כתבי היד האחרים ראה דבריו של ח' אלבק, מבוא ומפתחות למדרש בראשית רבה, א, ירושלים תשכ"ה,² עמ' 107, 137; י' קוטשר, 'מחקרים בארמית גלילית', תרביץ כא (תשי"ח), עמ' 198-205, שם, כב (תשי"א), עמ' 53-63; א"ש רוזנטל, 'לשוונות סופרים', בתוך: ב' קורצווייל (עורך), יובל שי - מאמרים לכבוד שמואל יוסף עגנון בהגיעו לשיבה, רמת גן תשי"ח, עמ' 293-324; מ' סוקולוף, 'העברית של בראשית רבה לפי כתב יד וטיקן 30', לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 27-30; מ' כהנא, זיקת כתב יד וטיקן 60 של בראשית רבה למקבילותיו, תעודה יא (תשנ"ו), עמ' 21-22, הערה 18, עמ' 53 ואילך. אמנם בקטע בראשית רבה שפרסם מ' סוקולוף מן הגניזה (כתב יד TS 12.189) לשון המשפט היא: "[ז]יל קומי שריתה למצטלבה" (ראה: מ' סוקולוף, קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 152). השאלה, אם כן, נותרת בלתי מוכרעת. מכל מקום מובן שמבחינה ספרותית מרשימה יותר האפשרות שיקים לא נקלע למקום הוצאתו להורג של דודו בדרך אקראי, אלא שימש כמורשה מטעם השלטון להוציא יהודים לומדי תורה להורג. רכיבתו על הסוס ממחישה את אדנותו, וכך גם מתבארת יפה יותר הנימה הסרקסטית שבהתרתו: "חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך".

התמונה הבאה מציגה בפנינו דו-שיח בין הנידון להוצאה להורג ובין תליינו. אף כאן, כבתמונה הראשונה, מתרכז כל משפט באחת מן הדמויות:

- יקים - אמי' לה חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך
- יוסי - אמי' ליה אם כן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו
- יקים - אמי' לו ועשה אדם רצונו יתר מימך
- יוסי - אמי' לו אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו

התליין, מסתבר, חפץ להתקלס מעט בקורבנו בטרם יבצע בו את גזר דינו. אנו גם רשאים להניח שמצפנו של יקים טורד אותו, ואת מצוקתו הוא מנסה לפרוק באמצעות התרסה שנונה ומושחזת היטב: ׳אָה את הסוס שעליו הרכיבני אדוני וראה את הסוס שעליו הרכיבך אדונך. ׳סוסי׳ של יוסי, כמובן, אינו אלא הקורה עליה הוא עומד להיצלב או להיתלות, וההשוואה בין שני ׳הסוסים׳ מבטאת, לדעת יקים, את הניגוד שבין הדרך ההגיונית והמשתלמת בה כלכל את צעדיו ובין דרך חייו הנואלת של דודו. התפתחותו של הדיאלוג מכאן ואילך תמוהה מאוד, וברור רק מי יצא מן ההתעמתות כשידו על העליונה: בתמונה זו יוסי הוא בעל ׳המילה האחרונה׳ ותגובתו מותירה את יקים המום ומובס. התמונה השלישית מגלה עד כמה קטלנית הייתה ׳נשיכתו׳ של החכם, המחלחלת בגוף אחיינו כארס של נחש. ברם הדיאלוג עצמו מציב בפנינו שתי שאלות קשות:

א. דומה כי יוסי איננו מתייחס לשאלותיו של יקים, או, ליתר דיוק, מגיב לכל התרסה דווקא בדרך שבה היינו מצפים כי יגיב להתרסה האחרת. על ההתגרות ׳ראה את הסוס שעליו הרכיבני אדוני וראה את הסוס שעליו הרכיבך אדונך׳, התגרות ששואבת את עוקצה ממצבו הנואש של יוסי בן יועזר, היינו מצפים כי יוסי ישיב: ׳ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו׳, כלומר, עתיד עוד מרי להיפרע ממך על רשותך, שהרי אם כך מעניש ה' את עושי רצונו, בוודאי שינהג במידת דין נוראה במכעיסיו! ברם יוסי משום מה עונה ליקים תשובה שלא ממין הטענה: ׳אם כן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו׳, כלומר: אם זה שכרך - מה גדול הוא הגמול הראוי לי. וכי עסקנו כאן בשכרם של צדיקים ושל רשעים!׃

על תמיהתו-לעגו של יקים ׳ועשה אדם רצונו יותר ממך׳, היינו, היכן הוא השכר המיוחל שאתה מתגדר בו - והרי אדונך מייסר אותך באורח מחריד, היינו מצפים שיוסי ישיב: ׳אם כן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו׳, משמע, אם עוברי רצונו של הקדוש ברוך הוא זוכים לשכר כשכרך, מה גדול הוא השכר השמור לי בבית גנזיו של הקדוש ברוך הוא! אבל במפתיע עונה יוסי: ׳אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו׳. וכי עסקנו כאן בפורענות המזומנת לרשעים לעתיד לבוא?! והלא את הסתירה שבין צדיקותו המופלאה של יוסי וגורלו המר העלה יקים כטענה!

ב. קשה להבין מה בדבריו של יוסי בן יועזר הוציא את אחיינו הגאה משיווי משקלו הנפשי. כיצד נהפך השליט האכזר והאטום - שלא היסס ללעוג לדודו, הרועה הרוחני

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

של האומה, ברגע הטראגי של חייו - לחזור בתשובה אחוז דיבוק, מוכה רגשות חרטה ונוחם?
נסה בהמשך לעמוד על כוח דבריו של יוסי בן יועזר ועל המשמעות העמוקה הגלומה בהם.

ה

התמונה השלישית מתמקדת בדמותו של יקים ומתעלמת מגורלו של יוסי בן יועזר. ההוצא יוסי בן יועזר להורג! המספר מתעלם מן השאלה, שהרי לא יוסי בן יועזר גיבור הדרמה שלפנינו אלא יקים איש צרורות. התמונה גדושה בפעילות קדחתנית ונמרצת; יקים יוצר מנגנון משוכלל שיקיים בממציאו ארבע מיתות בית דין. נשים לב כי אפילו מילה אחת אינה מושמעת במהלך יצירת המנגנון הקטלני ואפילו זעקה אחת אינה מתמלטת מגורנו של יקים, עת הוא ממית את עצמו בייסורים נוראיים.⁸ הסיפור גם איננו מרמז על הרהור חרטה כלשהו המעכב את יקים בהחלטתו הבעייתית לשים קץ לחייו.⁹ משנתברר לו כי אין תוחלת לדרך שבחר בה, הוא נחוש בהחלטתו להמית את עצמו בכל דרך מיתה אפשרית המצויה בהלכה כדי להעניש עבריינים, אולי מתוך אמונה כי אין איסור תורה הכרוך במיתה שלא עבר עליו. יקים מאמין כי רק מיתה מרובעת עשויה לכפר על עוונותיו ולהציל את נפשו.

ו

התמונה האחרונה של הסיפור מתארת את המשך המעשה מנקודת ראותו של יוסי בן יועזר, שכאמור, איננו יודעים היאך הוצא להורג. עם מיתתו הוא למד שיקים איש צרורות קדמו לגן עדן; דבריו של יוסי היו, אפוא, 'כריסה שלחכינה', אולם היה בהם גם כוח מכפר ומחיה. בעטיים זכה יקים בחיי עולם. יוסי בן יועזר לומד מכאן גם הכללה התקפה למציאות האנושית כולה - 'אין שעה קלה'.¹⁰ גם ליחידת הזמן הקטנה ביותר נודעת משמעות בחיי האדם, מכיוון שבה עשוי האדם לשוב מרשעו ולעמוד לפני האלוהים.

⁸ מקבילה מפתיעה מאוד ומעוררת מחשבה להמצאת המנגנון הקטלני המכלה את יוצרו ניתן למצוא בסיפורו של קפקא 'במושבת העונשין'. בשני הסיפורים התליין מוציא את עצמו להורג באמצעות מנגנון משוכלל, בעוד שמתחילה היה בדעתו להמית באמצעותו את קורבנו. עם זאת דומה כי משמעות חיי אדם העולה מכל אחד מן הסיפורים שונה לחלוטין, ואולי גם מהופכת. ראה: פ' קפקא, 'במושבת העונשין', סיפורים ופרקי התבוננות, תל אביב וירושלים תשכ"ז, עמ' 151-186.

⁹ על ההיבטים ההלכתיים להתאבדותו של יקים עיין: א' שטינברג, 'איבוד עצמו לדעת', אנציקלופדיה הלכתית רפואית, א, ירושלים תשמ"ח, עמ' 11, ושם בהערה 48. מכל מקום ברור שבעל המדרש ראה בהתאבדותו של יקים מעשה אמיץ ומוצדק שבזכותו זכה לחיי עולם הבא.

¹⁰ בכתב יד וטיקן 30 נרשם במקור 'אין שעה קלה'. ברם מעתיקים לא הבינו את פשר דבריו של בעל המדרש, ושינו את הגרסה בדרכים שונות ומשונות, כגון: 'בשעה קלה', 'אוי לשעה קלה' וכיו"ב. גם בכתב יד וטיקן 30 'תיקנה' יד כלשהי את הגרסה המקורית ל'אין לשעה קלה', אך הגרסה המקורית עודנה ניכרת היטב. וראה במדור חילופי הגרסות במהדורת תיאודור אלבק למדרש בראשית רבה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יש לשים לב לכך שתמונה זו, כתמונה השנייה, מתארת דיבורים בלבד וגיבוריה פאסיביים לחלוטין: יוסי בן יועזר מתנמנם, ויקים שרוי במיטתו הפורחת לה באוויר העולם.

?

אחר שסקרנו כל אחת מתמונות הסיפור בנפרד, ננסה לעמוד על מבנה הסיפור ועל היחס שבין תמונותיו,¹¹ ותוך כך להשיב על התמיהות שהותרנו בדרך עיוננו: מה פשר הדיאלוג החידתי שניהלו ביניהם יוסי ויקים, ומה בדבריו של יוסי בן יועזר גרם לתפנית כה חדה באישיותו של יקים אחיינו?

מערכת מסועפת של ניגודים מאפיינת את מבנה הסיפור. הניגודים מתגלים הן מתוך עימותן של תמונות הסיפור זו לזו, הן מתוך מוטיבים זהים המתפקדים בתמונות באופן מנוגד והן מתוך המשמעות המחודשת שמקבלים בשלהי הסיפור מוטיבים ואמירות שעלו כבר בראשיתו.

סופה של התמונה הראשונה של הסיפור עומד כנגד סופה של תמונתו השנייה. בתמונה הראשונה של הסיפור, שבה מתוארות התרחשויות בלבד, יקים עומד לצלוב את דודו: הוא בעל השררה והוא המכוון את מהלך האירועים. בסופה של התמונה השנייה, שבה חילופי דברים בלבד, יוסי בן יועזר מכריע בדבריו את בן אחותו וגורם לו לזעזוע שעתיד להביא לשינוי קיצוני בדרכיו.

התמונה הראשונה ניצבת גם כניגוד אירוני לתמונה השלישית. בתמונה הראשונה יקים עומד להוציא להורג את דודו בצליבה, דרך הוצאה להורג הנקוטה בידם של נוכרים, בעוד שבתמונה השלישית הוא מקיים בעצמו, בדקדקנות גמורה, ארבע מיתות בית דין על פי דיני ישראל.¹² כך ממחיש בעל הסיפור באופן אמנותי ביותר את הטלטלה העזה שעברה דמותו של יקים.

ולבסוף אף התמונה החותמת את המעשה מנוגדת בדרך ההקבלה לתמונתו הראשונה. שוב מוצאים אנו את יקים רוכב, אך בעוד שלשעבר היה רוכב על הסוס שהרכיבוהו עליו אדוניו הנוכריים, עתה הוא רוכב על גבי מיטתו ומגמת פניו - שערי גן עדן. עם זאת גם הפעם יקים מקדים את דודו; מי שהיה בחייו ראש וריבון למכעיסים ולחוטאים יהיה ראש וריבון גם במיתתו, אך לבאים לפני האלוהים.

הניגוד המרכזי העומד בבסיסו של הסיפור גלום לדעתי במתח שבין תמונתו השנייה לתמונתו הרביעית, והוא עשוי גם להסביר את פשר תשובותיו התמוהות של יוסי בן יועזר לדברי יקים ואת תעלומת חזרתו בתשובה של האחייני הסורר. לשם הבנתו נשוב לדיאלוג שבין יוסי בן יועזר ליקים.

¹¹ העיון במבנה הסיפור נעשה בעקבות משנתו של יי פרנקל, 'סיפורי מעשה חכמים', דרכי האגדה והמדרש, א, גבעתיים 1991, עמ' 235-285.

¹² אף אם לא כפי שתוארו במשנה סנהדרין (פרקים ו-ז). ראה בנידון דברי הרש"ש בחידושו על מדרש בראשית רבה (דפוס וילנא) קל, ע"ב, ד"ה הלך וקיים בעצמו.

יקים, כזכור, סבור היה מן הסתם שתגובת דודו להתרסה 'חמי סוסי וכו' תהא אזהרות ואיומים על אודות 'העונש הנורא' המצפה לו. ייתכן שיקים גם ציפה שדודו יגדפו כבוגד הנוטש את אומתו לעת צרה, או שיאמר לו כי נחמתו היא בגמול המוענק לצדיקים אחר פטירתם. ברם, יוסי בתשובתו מתעלם לחלוטין מן העוקץ שבהתגרותו של יקים ואיננו מתייחס כלל למר גורלו, לאותו 'סוסי' שעליו הרכיבוהו אדוניו; כביכול אין למצב בו הוא שרוי בהווה כל נגיעה להלך רוחו. באירוניה מוחלטת הוא דן בהישגיו של יקים בהווה, ומיתמם כמי שהאשימהו בקנאה בהישגיהם של אחרים. "אם כן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו" - הוא מביע את ביטחונו בקדוש ברוך הוא כי **הוא כבר זכה** בשכר רב וגדול בעולם הזה, רב ועצום משכרו של יקים, המתגדר בסוס ובכוח השלטון שהוענק לו על ידי אדוניו החדשים. חייו בעולם זה היו מלאי משמעות, שכן זכותו של מי שעסק בתורה ושהיה מורה הדור חשובה בעיניו לאין ערוך ממיני שררה ומגינוני אדנות!

יקים נופל חיש קל בפח שטמן לו דודו. "ועשה אדם רצונו יתר מימך"!! מתמלטת מפיו זעקת תימהון. 'אף אם נניח שגדול היה שכרך משכרי כבר בעולם הזה ושאינך מייחל אך לשכר ערטילאי שלאחר המוות, האם יש אדם שעשה רצון בוראו יותר ממך, שראוי אתה לסוף מגונה שכזה?! הכיצד יכול אתה להתעלם מגודל אסונך בהווה, אף אם ידעת בחיך גדולה אמיתית?!

תשובתו של יוסי מורכבת ורבת משמעויות: "אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו"!! בשלב זה של הסיפור אנו מבינים אותה כביטוי להשקפה דתית שאיננה חוקרת את דרכי ההנהגה של הקדוש ברוך הוא את עולמו; אין היא מערערת עליהן, לפי שהיא מניחה כי אין בידי בשר ודם לרדת לחקרן. ברם יוסי בן יועזר סמוך ובטוח שאם כך מידות שמים כלפי אותם שעשו את רצונו של הקדוש ברוך הוא בעולם הזה, הרי שיקים עצמו איננו ראוי לצפות בעתיד לשורת דין אחרת. בגדולה אמיתית הוא לא זכה מעודו, ורכיבתו על הסוס בהווה איננה מבטיחה למלטו מחרון אפה הנורא של ההשגחה לעתיד. שלא כדודו, חייו היו נעדרי משמעות בעולם הזה וגם מן הפורענות לא יינצל.

ההכרה כי הישגי השעה שכה התגאה בהם הנם בעלי ערך יחסי בלבד ושהדין ודאי ימוצה עמו עד תום מפעפעת כארס בעורקיו של יקים. לפתע הוא נוכח לדעת כי ייתכן מאוד שהסוס הנהדר וגינוני האדנות שמסרו בידיו אדוניו החדשים אינם שקולים כנגד הישגיו של דודו המובל למיתתו. גם המודעות כי הישגים חומריים אלו אינם אלא הישגי שעה טורדת את דעתו וממוטטת כליל את ביטחונו בכדאיותה של ההתנתקות מקהל ישראל.

עם זאת, רק סופו של הסיפור מסיר את הלוט מעל כוונתו האמיתית של יוסי בן יועזר. עתה, כשיקים שב בלב שלם לפני בוראו ומתקבל לפניו קודם לדודו, הצדיק מעיקרו, מקבלים דבריו של יוסי בן יועזר משמעות שונה לחלוטין. "אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו" משמעו שאם כך מקרב הקדוש ברוך הוא את עושי רצונו מאז ומעולם, אלו שזכו באורו בעודם בהווייתם הגשמית, אותם שהשתעשעו בתורת ה' ונחלו נחת רוח מלימודם, קל וחומר שינהג באהבה ויקרב את מכעיסיו, אלו האומללים שמרדו בו בחייהם, אך נוכחו לבסוף לדעת כי תהום פעורה למרגלותיהם ושאין תוחלת לקיומם אלא

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

בתשובה לפני בורא עולם. אלו, אם באמת ובתמים הגיעו להכרה באפסות ובריקנות של קיום המנותק מבורא עולם ומתורתו, זכאים לעמוד לפני הבורא עוד לפני נוחלי השכר האמיתי כבר בעלמא הדין!

זהו, אפוא, היחס המורכב שבין התמונה השנייה של הסיפור ובין אחריתו, ומתוך ההבחנה במשמעות הכפולה של דברי יוסי בן יועזר, אנו מגיעים לראייה עמוקה יותר של הסיפור המדרשי. בעוד שתחילה סברנו כי הביטוי "אם כן לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו" אמור בפורענות העתידה לחול על ראשם של מכעסי ה', הרי שבסופו של הסיפור נמצאו למדים כי הדברים מופנים כלפי השכר שעתידים לנחול אוהביו.

אימתי עמד יקים איש צרורות על משמעות דברי דודו? נראה שרמת מודעותו של יקים לפשר דבריו של יוסי בן יועזר חופפת לרמת הבנתו של הקורא. בראשונה סבר יקים כי דודו מעמידו על חוסר המוצא שמזמנת לו דרך חטאיו ועל האחרית המרה הצפויה לו. מחמת שהוא מאמץ את דרך חשיבתו של יוסי, לפי הבנתו, הוא מנסה להגדיל עד כמה שאפשר את עונשו וגוזר על עצמו ארבע מיתות בית דין - "קל וחומר למכעיסיו". רק עם מותו, שעה שמיטתו פורחת באוויר העולם, הוא זוכה להבין את דברי מנהיג הדור לאשורם.

הצדיק גרם לאחיינו הסורר לשוב לדרך אבותיו, ובעל הסיפור מצליח בכוח אמונתו להביא את קוראיו להבנה מחודשת ומעמיקה של דרך הנהגתו של הבורא את עולמו.